

„Aki hisz, énekel”

— Az egyházi ének ökumenikus jelentősége

Miért énekelnek a keresztények?

Az éneknek és a zenének megvan a maga „Sitz im Leben”-je (‘helye az életben’) — a keresztény istentiszteletben is. A zenének az istentiszteletben való helye ezen a „Sitz im Leben”-en alapul. Az ének

és a zene az élet jele, de a halál jele is. Az élet a mozgás révén válik érzékelhetővé, és mert hallható. A zene hangok mozgása, és hallható jelenség. Ahol mozgást érzünk, ahol valami hallható, ott életnek kell lennie. A zenének azonban mindig vége is van, a zene elnémul; ezért lehet a halál jelképe.

Az ének és a zene a kommunikáció fontos, különösen hatékony eszköze. Minden kommunikációnak az a célja, hogy valamit kifejezzünk, másokkal valamit közöljünk. A verbális nyelvvel azt közöljük, amit megértettünk, s amit az értelemmel akarunk tudatni. A zene nem-verbális nyelvével érzéseinket közöljük s azt a harmóniát, amit a teremtett világban érzékelünk. A zenei kommunikáció ezért elsősorban nem a ráció, hanem az emóciók útján megy végbe.

Ennek előfeltétele a hangzás (‘Sonanz’) és a visszhangzás (‘Resonanz’) elve. Aki valamit kifejez, valamit mozgásba hoz. A hallgatónak rendelkeznie kell azzal a képességgel, hogy ezt a mozgást felfogja. Ha mindkét oldalon adott a hasonló frekvencia, összhang vagy rezonancia keletkezik. Ha két ember jól megérti egymást, azt szoktuk mondani: azonos hullámhosszon vannak. Úgy vélem, a zene és a zenei kommunikáció eredetibb, mint a verbális nyelv kommunikációja. Minden újszülött képes arra, hogy hangjával kifejezze: jól érzi magát, örül, vagy fáj neki valami, fél valamitől. S amilyen ösztönösen teszi, az anya éppen olyan ösztönösen érti meg.

Azok az eszközök, amelyek a zenei kommunikációban használatosak: dallam, ritmus, dinamika és hangzás (‘Klang’). Mindezekkel képesek vagyunk feszültséget vagy oldódást kifejezni vagy előidézni.

Az emberi együttélésben az éneklésnek és a zenélésnek nagy jelentősége van akkor is, amikor az embereket összhangba akarjuk hozni. Van — és mindig is volt — olyan zene, ami az embereket harcra buzdítja vagy barátságosra hangolja. Van altató- és ébresztő dal. Van munkadal, ami az emberek mozgását — a ritmus által — összhangolja a közösen végzendő munkára. S van ünnepi zene és ünnepi dal.

Amíg nem létezett „konzervzene”, az ének és a zene mindig élő esemény volt. Csak akkor hallhattak éneket és zenét, ha valaki ténylegesen énekelt és zenélt. A zenével kapcsolatos magatartás igen erősen megváltozott,

Az I. Magyar Egyházzenei Kongresszus 1993. március 14-i nyitóelőadását „Cantare credentis est” — Die ökumenische Bedeutung des Kirchengesangs címmel Philipp Harnoncourt, a grazi egyetem liturgiátörténeti, keresztény művészeti és himnológiai intézele tanszékvezető tanára tartotta. Az alábbi front változat Váli Ancilla OSB tolmácsolása alapján készült.

amióta olyan technikai találmányok vannak, amelyek szakadatlanul zenével árasztanak el minket. Éppen ezért sok ember a zenét és az éneket már nem is valami különleges eseményként érzékeli, hanem inkább zavaró lármának tartja. Mivel a kazetták és lemezek stb. révén az embernek állandóan rendelkezésre áll a zene, s beveheti, mint valami kábítószer, azzal számolhatunk, hogy a nyugalmat és a csendet ünnepeélyesebbnek és fontosabbnak éljük meg, mint a zenét.

Ezt a néhány általános megjegyzést érdemes meggondolni, mielőtt az istentiszteleti rendeltetésű énekekről és zenéről beszélünk. Lényeges különbséget kell tennünk a természetvallások illetve a keresztények és a zsidók istentiszteleti zenehasználatára között. A legtöbb természetvallásban a zenéről sámánok, papok gondoskodnak, hogy az isteneket és a kultusz résztvevőit befolyásolják. Az isteneket fel akarják ébreszteni vagy kegyesre hangolni, a gonosz démonokat lármával akarják elűzni. Vagyis azokat a tapasztalatokat, amelyeket az emberek közötti zenei kommunikációból nyertek, átviszik lelki-szellemi síkra. A kultikus zene révén a kultusz résztvevőinek érzéseit is befolyásolni akarják. Abból az előfeltételezésből indulnak ki, hogy képesek a zene révén az embert az istenséggel való találkozáshoz elvezetni. Eksztatikus, kemény ritmusú zene az embereket ekstázisba hozhatja, el egészen az eszméletvesztésig, amikor is azt gondolják, hogy átélik az istenség jelenlétét. Ugyanakkor nagyon nyugodt hangzások, kisambitusú ismétlődések az embert olyan nyugalmi állapotba, bensőségességbe, „ensztázisba” juttathatják, amelyben azt gondolja, hogy az istenséggel találkozott.

A zsidók és a keresztények számára az istentiszteleti éneklésnek és zenélésnek teljesen más jelentése van. Istent nem lehet befolyásolni, Istent nem kell felébreszteni, nem kell kegyessé hangolni. Isten jó, és újra meg újra megtapasztaltatja az emberrel az ő jóságát és hűségét. Isten mint Teremtő mindenre „igen”-t mondott. Mint Megváltó, Isten a bűnös emberre is „igen”-t mondott, s az emberek érzik Isten hozzájuk fordulását, szerető és megmentő odafordulását. Isten és az ember története párbeszéd, s mindig maga Isten áll e párbeszéd kezdetén. Ha az emberek felfogják Isten hozzájuk fordulását, és az „megérinti” őket, ezt a „megérintettségüket” ki kell fejezniük. A zsidók és a keresztények éneke az Isten szeretetétől és hozzájuk fordulásától való „megérintettség” kifejeződése.

Itt mindenekelőtt a dallam és a szöveg összefüggésére kell figyelni. Istennek a történelemben megnyilvánuló nagy tetteit meg lehet nevezni és ki kell mondani. A kimondás a „fejen keresztül” megy végbe. Ám ha a „megérintettség” eltalálja a szívünket, nem elég csak beszélni arról, amivel a szív tele van, — a száznak énekelnie kell. Isten nagy tetteit meg kell köszönni és dicsérni kell. A megérintettségéből, amely az embereket összeköti, az imádságban hiteles válasz születik, válasz Istennek. Istennek velünk, emberekkel folytatott párbeszédében a kezdet: Isten „leszálló irányú” kinyilatkoztatása, ezután történik ennek közös észlelése és a „megérintettség”, s ebből ered a „felszálló irányú” válasz. Ennek csodálatos bizonyága a Zsoltárok egész könyve.

Az Ótestamentum írásai, a Törvény és a próféták kimondják Isten nagy tetteit, a zsoltárok megéneklék azokat.

A keresztények számára még egy ok van arra, hogy énekeljenek és ujongjanak. Isten hozzánk fordulásának csúcspontja az Isten Fia eljövetele mint emberé az emberekhez. Ha a keresztények Jézus Krisztusban Isten szeretetét és hűségét megtapasztalták, Istent együtt kell dicsérik és neki hálát kell adniuk, és nem is tudnak másként tenni.

Az éneklésnek tehát kettős jelentősége van: összeköti az embereket, összhangot teremt közöttük a közös megtapasztalásban, a közös hálaadásban és dicsőítésben. Ez a vízszintes kommunikáció a „hangzás” és a „visszhangzás” útján. A függőleges dimenzió: a dicsőítés és a hálaadás Istennek, Jézus Krisztus Atyjának, és Jézus Krisztusnak, akiben Isten a testvérünk lett. Az ének azonban panaszkodhat és vádolhat is. A Zsoltárokból a panasz nagy helyet foglal el. Éppen Isten kegyével és hűségével szemben válik az emberben megszegyenítően tudatossá, hogy bűnös. Isten igazságossága előtt az ember szenved a maga igaztalanságától és a világban levő gonosztól. Ha zsidók vagy keresztények panaszukat éneklék, akkor már nincsenek kétségbe esve, mert ez a megszabadulásba vetett reményük kifejeződése. A reménytelen kétségbeesés csak kiáltozhatnék.

Az a hely, ahol zsidók és keresztények a hitüket eléneklék, az istentiszteleti gyülekezet. A zsidók és keresztények énekének és zenéjének megvan a helye a liturgiában, s a liturgiában következik be Isten üdvörténeti párbeszéde az emberrel. A liturgiában tapasztaljuk meg Isten kegyességét és hűségét — az igében és a szentségekben. Az olvasmányokban és az eucharisztikus kenyérben magunkhoz vesszük Isten kegyét és hűségét, ezért nem tehetünk mást, mint hogy ezekért az ajándékokért énekelve hálát mondunk. És nem tehetünk mást, mint hogy hálatalten imádkozunk Istenhez. Az olvasmány, az ének és az ima az Istennek velünk, emberekkel való párbeszéde három lépésének visszatükröződése. S ez érvényes Izrael és minden keresztény liturgiájának történetére mind a mai napig.

Ugyanakkor nyitva kell tartani a fülünket a próféták kultuskritikájára is. Az éneklés és a zenélés iránti egyik kritikus hang Ámós prófétától jön. Isten azt mondja: „El a ti dalaitokkal, énekeiteket nem akarom többé hallgatni! Irgalmasságot akarok!” (Vö. Ámós 5,23). Bármennyire fontos az ének és a zene, nyilvánvaló veszélyeket is rejt magában. Az egyik ilyen veszély a külsőségessé válás. Az ember megelégszik azzal, hogy valami szépet produkál, magát és tehetségét megmutatja. Mindig vigyáznunk kell arra, hogy a külső forma a belső hang hiteles kifejeződése legyen. Szent Benedek Regulájában olvasható: *Ut cor nostrum concordet voci nostrae*. Vagyis, a szív hangjának és a száj hangjának egyeznie kell. Ha az istentisztelet nem válik külsőséggé, ha az éneklés rendben van, akkor bátran mondhatjuk: az éneklés a hitről tesz bizonyosságot. Bizonyosságot tesz arról, hogy hiszünk, és hogy mit hiszünk és Kiben hiszünk.

Mit akar az ökumenikus mozgalom?

Jóllehet az éneklésről és zenélésről szóló eme alapvető megfontolás érvényes minden keresztény egyházra, mégis meg kell állapítsuk, hogy a különböző egyházakban és felekezetekben más-más ének szól, s más formákban. Fontos tudnunk, hogy az egyetlen Egyház, Jézus Krisztus alapítása, az apostolok korától fogva sok-sok helyi egyházban létezett. Mindegyik gyülekezetnek kijárt az „egyház” megnevezés. Ott van Jeruzsálem, aztán Antiókhia, Efézus, Korinthus, Róma és Alexandria egyháza. Mindegyik egyház Jézus Krisztus egyháza, de mind együttesen Jézus Krisztus egyetlen Egyháza is.

A helyi egyház önállósága összefügg az apostolok kollégiumával is. Az apostolok közös küldetése ellenére minden apostolnak saját megbízatása volt — egy vagy több helyen. Az apostolok kollégiumának elve megkönnyíti a különböző helyeken és kultúrákban elvégzendő inkulturációt.

Az egyházak egy teljes évezreden át kölcsönösen testvéregházaknak ismerik el egymást; összeköti őket az egy Úr, egy hit, egy keresztség, egy eucharisztia, egy Lélek. Így Jézus Krisztus Egyházának a kezdet kezdetétől fogva egyrészt összegyeházi, másrészt helyi egyházi jellege is van. Az egyházszakadás problémája azzal kezdődik, hogy a testvéregházak kölcsönösen kizárják egymást.

Az egység eredeti jele az egyházak közötti eucharisztikus közösség, a szakadás jele viszont a kiátkozás volt, ennek alapja pedig a hittől való elhajlás — olyan tanítás hirdetése, amely nem felelt meg Jézus üzenetének — vagy a tekintély visszaautásítása.

Ma már tudjuk, hogy sok egyházszakadás oka valójában nem eretnekesség, hanem csupán félreértés volt. Politikai okoktól sem tekinthetünk el. Az első évezred minden zsinatát a római császár hívta össze, s az *Imperium Romanum*on kívül eső egyházak attól féltek, hogy meghódítják és bekebelezik őket. Ma már tudjuk, hogy a katolikusok és az ortodoxok az úgynevezett monofizitákkal és nesztoriánusokkal azonos hitet vallanak, de eretnekek gyanánt zárták ki őket, mert nem akarták őket megérteni. A Róma és Konstantinápoly közti vita is rangkérdés volt: hol van az igazi Róma. A szakadás oka tehát sok esetben nem a hitbeli különbözőség, hanem a hatalmi törekvések.

Az egyházszakadás túlhaladása érdekében nagyon fontos tudni, hogy nem uniformizáltságot kell keresni, hanem békességet kell munkálni a testvéregházak között. A helyi egyházak önállósága miatt a sokféleség szükségszerű az Egyházban. Az egységben való sokféleség alappéldája volt mindig is a liturgia. Egy eucharisztia, egy úrvacsora van, de sok eucharisztikus rítus. Egy a keresztség, de különbözők a módok, ahogy a keresztséget gyakorolják. Jézus Krisztus alapítása egy, de különbözők a tradíciók, ahogyan azt meg kell valósítani. A liturgikus rítusok sokfélesége valójában a jó inkulturáció kifejeződése.

Az ökumenikus mozgalom céljának egyrészt a hitbeli egység elismerésének kell lennie, másrészt azonban az örömmel is — a kulturálisan különböző

hagyományok sokfélesége miatt. Különböző lelkiségek létezhetnek, a teológiai gondolkodásnak, az azonos hit megünneplésének különböző kifejezési módjai. Hasonlíthatjuk ezt az emberek sokféleségéhez, akik pedig mind azonos emberi méltósággal bírnak. Az emberi lény nagysága éppen azért fejeződik ki, hogy milliárdnyi különböző ember létezik, és egyik sem lehet minden egyszerre. Örvendhetünk, hogy mások léteznek, és szívesen el is ismerjük őket. Isten nagyságát és a keresztény hit nagyságát soha nem tudja egy hagyomány egyedül kimeríteni. A sok különböző hagyomány egymásmellettisége az egyetlen Egyház gazdagságának bizonyítéka.

Ez egyetlen közösségben is kiábrázolódhatik. Már Pál apostol figyelmeztet arra, hogy az egy Lélek igen különböző karizmákat ébreszt fel. A karizmák nagyon különbözőek lehetnek, sőt egymással versengenek is. De csak együttesen mutatják Isten Lelkének teljes gazdagságát. Így a különböző egyházak és felekezetek között is minden egyháznak megvan a maga karizmája. Minden karizma fontos, egyik sem hiányozhat, s tudnunk kell, hogy nekünk hiányzik valami, ha a többi karizmát nem ismerjük el. Néhányan talán attól félnek, hogy ez ellene mondhat az igazságnak. Isten igazsága azonban sokkal nagyobb, mint bármely kijelentés, ami órála beszél. Ha valaki a tengert ki akarja merni, akkor egy merőkanálban is tengervizet meríthet. És jól mondja, hogy az a víz a tengerből van. De azt nem mondhatja, hogy a tenger csak ekkora volna. Minden egyháznak megvan a maga edénye, hogy Isten titkából merítsen. Különböző kijelentések, amelyek egymásnak ellentmondani látszanak, csak azért különböznek, mert a merítőkánál túl kicsi. Nem szabad félnünk attól, hogy elismerjük: mások is a tengerből merítettek...

Ökumenikus megfontolások az egyházi énekhez

Minden keresztény és minden egyház énekel. De hogy hogyan énekelnek és mit énekelnek, arra kultúrák, különböző helyi tradíciók nyomják rá a bélyegüket. Minden egyházzene, minden egyházi éneknek megvan a maga karizmája, sajátossága. E sokféleségnek örülnünk kell, ez a sokféleség nem a szakadás jele.

A régi keleti egyházak a maguk bennszülött hangszereit és sajátos dallamvilágát használják. Aki kopt, örmény vagy etióp egyházzene hallgatott, az egy mélyen inkulturált egyház tanúságtételét hallja.

A bizánci egyház egyik jellegzetessége a hangszerekről való lemondás. A bizánciak számára csak az ember mint személy tanúskodhat a hitről. Az ortodoxoknak köszönhetjük annak bizonyosságát, hogy a zene a mennyet a földre hozza, s hogy a kórus hallgatása az angyalok hangjának hallgatását jelenti. Az ortodox egyházi éneket nagyrészt szigorú szabályok határozzák meg. A bizánci tradíció jellegzetessége továbbá igen gazdag himnuszköltészete.

A római egyház túlnyomórészt a Szentírásból vett szövegeket énekel, mindenekelőtt a zsoltárokat. Ezzel a bibliai szövegre való koncentrálással a bibliai hit tisztaságát kívánják megőrizni. A gnosztikusok és az ariánusok

hymuszakkal akarták saját tanításukat terjeszteni. Ez volt az oka annak, hogy miért írtak elő a bibliai szövegek. Ennek ellenére a római egyházban is gazdag termést hozott a latin himnuszköltészet. A hívőknek egyetlen nemzedéke sem mondhat le arról, hogy saját nyelvén hirdesse Isten nagyságos tetteit. A római egyházzene egyik legfontosabb jellegzetessége a modernsége. Az egyházzene évszázadokon át, mindenekelőtt a városokban s az udvarokban, mindig kortárs zene volt. Az európai zene történetét erősen meghatározta az európai egyházzene. Egészen a klasszikáig mindig kortárs zenei nyelven akarták énekelni, ugyanakkor a gregoriánus révén hűek maradtak a hagyomány vonalához is, ám az egy gregorián éneknek is számos változata alakult ki a különböző vidékeken.

Az evangélikus-lutheránus egyház különös karizmáját az anyanyelvű egyházi ének kibontakoztatásában látom. Egy jó középkori hagyományt vettek itt föl, azt elmélyítették és továbbvezették. A népnyelv lehetővé tette, hogy a nép, a gyülekezet mélyen „a szívébe énekelhesse” a hitét.

Ulrich Zwinglinek a zenével szembeni figyelmeztetése az Egyházban megfelel Ámos kultuszbírálatának. Ez a bíráló hang sem hiányozhat az egyházak „koncertjéből”, mert minket is fenyeget az a veszély, hogy pusztán esztétikus kultuszt gyakorlunk. A kultuszkritika, az óvás a túl sok zenétől, fel kell tegye nekünk a kérdést: hol van a hitünk középpontja.

A metodisták éneklési gyakorlatának is megvan a maga sajátos karizmája. Az anglikán liturgia merevsége a népet hidegen hagyta. A Wesley-fivérek lelkesíteni akarták a népet, és énekekkel próbálták ösztönözni a keresztény bizonyosságtételre. A két Wesley-fivér több mint tízezer éneket írt, melyeket nem csak az egyszerű nép fogadott lelkesedéssel, hanem egy részüket az anglikán egyház is átvette.

Tudom, hogy itt és most csak egy kicsiny áttekintést tudtam adni a különböző egyházzenei hagyományok sajátos karizmáiról. Az interpretációk tekintetében is megvan a sokféleség! A hangszerek használata a katolikus egyházban azt akarja kifejezésre juttatni, hogy az egész teremtés, az élettelen teremtés is arra van hivatva, hogy Istent dicsérje. Mások a hangszeres zenében a kozmosz harmóniájának hallhatóvá tételét látják. Míg az ortodoxok az énekekben főképp egy „mennyei zenét” ismernek föl, a reformáció egyházai az „úton lévő” nép hangját hallják benne. Ezek a különböző interpretációs hagyományok is kiegészítik egymát. A különböző zenei hagyományokban különböző a zene és a nyelv viszonya, sokféle a régi és új, a tradíció és a spontaneitás közötti feszültség is. Különböző kifejezési lehetőségek adóttak tehát az egységre és a sokféleségre, s ezeknek, mind a kettőnek, egymás mellett helyük kell legyen.

Végül hadd mondjak el néhány gondolatot, mit kell vagy mit lehet egy ökumenikus énekeskönyvnek tartalmaznia. A feladat a következő helyzetből adódik: Ha az egyes egyházak és felekezetek magukban ünnepelnek, mindegyik a maga hagyományát követi. Mikor azonban a különböző testvéregházakhoz tartozók akarják kifejezni közösségüket a hitben, közös formákra van

szükségük. Ezért mi egy ökumenikus énekeskönyvhez olyan formákat keresünk, amelyeket a különböző hagyományokból jövő keresztények közösen is énekelhetnek. Német nyelvterületen húsz éve kezdünk el dolgozni egy ökumenikus énekeskönyvön. Én magam is résztvettem egy bizottságban, amely a *Gemeinsame Kirchenlieder* (Közös egyházi énekek) című könyvecskét kb. tizenkét évvel ezelőtt publikálta.

Úgy gondolom azonban, hogy nem elég csupán olyan formákat keresni, melyeket mindenki közösen gyakorolhat, mert az a benyomás keletkezhetnék, hogy az ökumenikus mozgalom célja egyfajta uniformizálás lenne. Ha az egyetlen Egyháznak szüksége van a különböző élő karizmákra, akkor ezeket a karizmákat hallhatóvá is kell tenni. Így az egyes saját tradícióknak, melyekbe mások nem kapcsolódnak bele, szintén dokumentálva kellene lenni egy ökumenikus énekeskönyvben. Nem csak az köt minket össze, amit együtt énekelhetünk, hanem annak is össze kell kötnie, hogy szívesen meghallgatjuk egymást, mert mindenki a maga üzenetét hozza a „közösbe”. Például kínálnak a színek: az élő ökumenének sokszínűnek kell lennie. A színesség azonban nem szín. A sokszínűség akkor élő, ha minden szín erősen jelen van. Ami az ökumenében általánosan érvényes, tudniillik, hogy minden egyháznak a maga karizmáját mint saját színt kell magával hoznia, az az egyházzenére is érvényes kell legyen. Együtt is énekelhetünk, de szükségünk van a különböző tradíciók erőteljes színeire is. Az ökumenikus egyházzenének jó, ha van egy katolikus, egy református, egy lutheránus, egy methodista, egy örmény, egy kopt hagyomány, és így tovább. Ez adja az egyházak élő színességét és sokféleségét. És egészen biztosak lehetünk abban, hogy az Isten egyetlen Lelke az, aki ezt a sok erőteljes színt fölébresztette.

*Megemlékezzél, Urunk, a te Egyházaadról,
hogy megszabadítsd őt minden gonosztól,
és főkéletessé tedd őt a te szeretetedben,
és gyűjtsd össze őt, a megszenteltet,
a négy szelek felől a te országodba,
melyet elkészítettél őnéki,
mert tiéd a hatalom és a dicsőség mindörökké.*

Kegyelem jöjjön el, és müljék el e világ!

Hozsánna a Dávid Fiának!

Aki szent, jöjjön, aki nem az, térjen meg!

Maran atha!

Ámen.

Ima „A tizenkét apostol tanításá”-ból (Didakhé, Kr.u. 100 körül)